

Om politisk kultur i det tidigmoderna politiska landskapet

Uppfattningen om att mänskliga förhållningssätt bygger upp verkligheten omkring dem sammanfaller med kulturbegreppet. Politiska beslut fattas i en viss politisk kultur. Mitt syfte med den här artikeln är att analysera problemet kultur-analytiskt, vilket skiljer sig från gällande geografisk metod. Särskilt då jag behandlar den politiska processen som ofullständig och diskontinuerlig. Istället betraktar jag det politiska landskapet som söndertrasat på grund av ofullständigt verkande politiska processer. Jag menar att de tidigmoderna styrelseskicken formade politiska regioner, snarare än funktionella och regionalgeografiska. Min grundläggande frågeställning är: vilka var de mest styrande/formande institutionerna i det tidigmoderna politiska landskapet?

Att förstå politisk kultur

För att kunna svara på den frågan hävdar jag att det är nödvändigt att kunna definiera innebörden av begreppet politisk kultur. Inom geografisk forskning har det vuxit fram en insikt om centralmaktens betydelse för lokalsamhällets utformning. Centralmakten griper in med ödeläggande trupper, utskrivningar, militärmakt, men även med transfereringar för att upprätthålla en viss levnadsstandard (Beren-

creutz 1997; Duncan & Goodwin 1982; Lindegren 1980; Lindegren 1985; Nilsson 1990). Den institutionella skolan brukar framhäva äganderätten som en fundamental institution i moderna samhällen. Äganderätt skänker elasticitet, företagsamhet och valfrihet åt medborgarna, men å andra sidan riskerar samhället att lösas upp genom stratifiering och nedbrytning av andra gruppers plattformar för handling. Svaret på vilken väg utvecklingen tar är attityd. Politisk kultur påverkar varje beslutsprocess. Hur ska politisk kultur definieras och förstås i en politisk geografisk kontext?

Douglas North har undersökt ekonomisk utveckling med hjälp av ett analytiskt ramverk som tillämpas i den institutionella nationalekonomiska skolan. Norths utgångspunkt är att människans trosuppfattningar ger upphov till institutioner, vilka är uppbyggda av såväl formella som informella regler (North 2003). Det är dessa regler som styr utfallet av den ekonomiska utvecklingen. Syftet med dem är att minimera riskerna med ekonomiska beslut. Det här synsättet att människans trosuppfattningar bygger upp verkligheten omkring dem sammanfaller med kulturbegreppet. På så sätt för North fram en definition av politisk kultur. North menar att institutioner samverkar i ett unikt ramverk som konstitueras av (North 2003):

- Den politiska strukturen som inverkar på beslutsprocessen.
- Äganderätten som här definieras som en formell ekonomisk institution, vilken är själva fundamentet för ekonomiska initiativ.
- Den sociala strukturen som konstitueras av normer och konventioner, vilka är byggstenarna för de informella regler som inverkar på ekonomiska initiativ.

Det här ramverket menar jag kan ses som en del av hur den politiska kulturen konstrueras. Men den är fortfarande ofullständig som modell. För det första krävs en uppsättning med fler analytiska begrepp. Vad beträffar politisk kultur så kan den förändras från en epok till en annan och skilja sig mellan olika platser. Det verkar uppenbart att statsformen måste ha en bestämmande inverkan på denna. En annan aspekt som behöver utvecklas är den betydelse och vikt informella regler, normer och konventioner har. Att dessa är svårare att identifiera i en förfluten tid är uppenbart.

Det är emellertid klart att ekonomiska beslut har fattats över långa tidspann utan lagstiftning i miljöer där äganderätten varit informell enligt Norths terminologi. Det vill säga äganderätten har i en historisk kontext varken varit formell eller kanske inte ens ekonomisk som institution. Jag ser det som nödvändigt att betrakta konventioner såväl såsom varande politiska, ekonomiska som sociala. Äganderätten är i detta avseende både en ekonomisk och en social konvention om den motiveras av att dess avkastning ska användas för varubyten som samtidigt syftar till att föröka ägarens sociala status och position i

nätverken, till exempel i nätverk som upprätthåller uthålligheten i resurslogistiken av sällsynta metaller. Det vill säga institutioner verkar kunna byggas upp av informella mekanismer. De här slutsatserna kan sammanfattas i en flödesmodell med tänkta återkopplingsmekanismer:

Förhållningssätt, attityder, trosföreställningar, intentioner, världsbilder => informella regler => konventioner => organisationer, företag, institutioner, produktionssystem => rättigheter och lagstiftning => möjligheter och vägval för ekonomisk utveckling

Den återkoppling som är relevant för North är den från regler och lagstiftning till grundläggande förhållningssätt, men också i förhållande till organisationer, produktionssystem och institutioner (Hayek 1976; North 2003). Inom ekonomisk geografi har det sedan 1990-talet vuxit fram en trend att ta hänsyn till institutioner för hur det ekonomiska landskapet formas med termer lånade från den nationalekonomiska institutionella skolan (Martin 2000). Huvudargumentet är att ekonomiska händelser är socialt betingade och inbäddade i kulturella system, processer och förhållningssätt på en regional skala (Martin 2000). Ekonomisk aktivitet är situerad institutionellt i ett landskap, där dessa är produkter av en evolution med en inbyggd uthållig tröghet eller seghet som ständigt och kontinuerligt reproducerar sig själv. Institutioner kan betyda företags funktioner, typer av statsinterventioner och olika typer av marknader och deras funktionssätt (Martin 2000). Det är väl dokumenterat att den politiska kulturen skulle ändra innebörd i Europa, där

statsmaktens intentioner började bli hegemoniska. Geografer behandlar återigen problemet evolutionärt.

Om man först tar forskningen om territorialitet i beaktande kan det konstateras att den inleddes på 1960-talet bland geografer där fokus sattes på de lokala omständigheterna. Det har gjorts försök att använda taxonomier som privata, allmänna och semi-allmänna territorier, där ägande och livsstil betraktats som nyckelfaktorer (Altman 1986).

Den ökade betydelsen av centralmaktens intentioner i rummet speglades i geografisk forskning från 1980-talet och därmed användes begreppet lokalmakt. Med lokalmakt syftas på myndigheter, kommittéer och policys i moderna städer (Duncan & Goodwin 1982). Från 1970-talet har lokala konflikter och opinioner haft avgörande betydelse i urban geografi (Cox 1973). Inom svensk historisk forskning finns en motsvarighet i studier av lokalsamhällen.

På 1880-talet konstruerades politisk geografisk teori om statsbildning i nära släktskap med naturvetenskapliga modeller såsom centrum-periferi, centrifugal effekter och utvidgning. Dessa modeller var färgade av ett militärt resonemang om en konstant konflikt och konkurrens från kärna till ytterkant, uttryckligen uttryckt som en geopolitisk evolutionär strid mellan organismer (Kjellén 1916; Kjellén 1920; Mackinder 1904; Ratzel 1897; Ratzel 1901). Rokkan justerade det här synsättet vid mitten av 1970-talet med en systemanalytisk ansats. Modellen byggde på distribuerande, kanaliserande och standardiserande tillgång på förmögenhet som hade sin förutsättning i en integration mellan in-

tressen hos samhällseliter (Rokkan 1975). Det kritiserades på 1980-talet av Wallerstein från en deterministiskt marxistisk synvinkel av Wallerstein, som betraktade statsbildning i en kontext av ett marknadsekonomiskt världssystem och klasskamp inom och mellan nationer (Wallerstein 1984).

Jag menar att den politiska kulturen i tidigmodern tid präglades av konflikter och motsägelser. Det förelåg två huvudzoner av konfliktytor. Den första var en följd av 1500-talets högkonjunktur och där förmögenhet omfördelades till jordägarna under periodens inflation. Den andra konfliktzonen utgjordes av hotet från Ottomanska riket och den skärpta förföljelsen av oliktankande från centralmakterna i och med inrättandet av den Spanska inkvisitionen den 1 november 1478. Det provocerade revolterande rörelser under inflytande av Martin Luthers skrifter från 1518, vilka snabbt omfattades av flera regeringar och senare av sekter såsom Calvins. Centralmakterna reagerade på hoten med att koncentrera beslut och politisk makt, förmögenhet och resurser. Vissa statsbildningar skakades, såsom Livländska Ordensstaten som pressades från nya nationalstater.

Wood ser beskattningens införande i England på 1200-talet och inrättandet av parlamentet i den processen som en väg för centralmakten att finna konsensus med de framåttågande jordägarna i landet (Wood 2002). Schumpeter å andra sidan är konfliktorienterad i sin förklaring av skiftet från en domänstat till skattestat i de tyska furstestaterna. Furstliga inkomster från jordräntor, produktion och gruvnäring på egna furstliga domäner och bö-

ter, föregick beskattningar. Beskattningar blev nödvändiga efter Trettioåriga kriget, liksom i Danmark. Hoten från Ottomanska rikets massinfanteri och andra konfliktytor gjorde beskattningar nödvändiga och jordägarnas adliga immunitet fossiliserad. Vid mitten av 1500-talet hade de adliga storjordbrukarna övergått till en politisk korporation av jordägare med få eller inga band till furstehusen andra än som medborgare (Jespersen 1985; Schumpeter 1994). Machiavelli kunde i "Fursten" från 1516 isolera samma mönster i konflikterna i Norditalien från slutet av 1300-talet. Han såg betydelsen av en soldarmé och ett näringsliv redo att leverera ymniga resurser åt statsmakten. Syftet var ju att rusta och finansiera den tidigmoderna militären med artilleri, handeldvapen och artilleribeständiga befästningar (Machiavelli 1981).

Schumpeter förbiser helt de europeiska bankhusen som Fuggers och den enorma statliga skuldsättningen på 1500-talet, framför allt företrätt av huset Hauburg. Troligen utgör detta ett element i bildningen av skattestaterna. Nilsson, precis som Tilly om Frankrike, menar att Gustaf II Adolf konstituerade en militärstat med syfte att erövra, säkerhetspolitiken var endast en förevändning för politiken (Nilsson 1990; Tilly 1985). Därför måste militären utvidgas som sektor och rustas och skatterna höjas, finansieringen tog också statslån i anspråk. Det har en annan innebörd än offentligt våldsmonopol, för att avskräcka revolter och privata krig, vilket sannolikt var egenskaper i föregående statsbildningar.

På 1940-talet förde Hintze fram superterritoriet som en förklaring till beho-

vet av en skattestat, enorma landtytor måste försvaras militärt (Gustafsson 2000; Hintze 1941). Jan Lindegren resonerar enligt samma logik, där han använder sig av en konstruktion som kombinerar skatte- och militärstaten (på kontinenten kallad *Machtstaat* eller maktstat). Han vill visa hur denna statsbildning i Sverige bröts ned på grund av att de landområden som skulle försvaras och de konfliktytor som uppkom blev överväldiga att hantera efter 1630. De svenska utskrivningarna var så massiva att de skadade civilsamhället och de skattekällor som fanns att tillgå, vilket tvingade fram ödeläggande plundringskrig (Lindegren 1985; Nilsson 1990). Gustafsson ser sådana konglomeratstater (territorier uppbyggda av autonoma områden, regioner och provinser) styrda av monarker, som föregångare till suveräna enhetsstater och nationalstater (Gustafsson 2000).

Min definition av statsbildningsprocessen fokuserar på statens rättsmonopol. Från en tid med en förhandlingsbaserad blodshämnd mellan släkter eller nätverk till ett upprättat domstolväsen organiserat av statsmakten med monopol på bestraffningar och domar. Centraliseringen motiverades av en försäkran om att minimera risker för förluster eller skada i samhället. Medborgarna garanterades sin lekamen, egendom och såväl ingångna som framtida avtal. Fukuyama kallar detta konsensus om statsmaktens tillräknelighet och understryker att det fanns regimer, vilka var totalt auktoritära och selekterande vad avser eventuella förhandlingsparter (Fukuyama 2011).

En annan faktor var behovet av skydd mot intrång handelsvägar och hamnar.

Den oceana handeln hade vuxit kumulativt tack vare förbättrad marin- och logistikteknik alltsedan 1300-talet. Stater uppbyggda kring kolonier och provinser bildades. Investeringar i flottmakt blev nödvändigt, när statsmaktens ansvarighet om medborgarna utsträcktes till deras marknader (Jespersen 1985). *Imperium* var inte längre beroende av Rom, såsom på medeltiden. Centraliserade merkantilistiska statssystem bildades och protektionism tillämpades mot andra nationer, där tillgången på inrikes tillverkade varor skulle säkras och importförbud på all utrikeshandel skulle gälla. Samhällena var fortfarande strängt hierarkala och segmenterade, till exempel reglerades yrkena så att social rörlighet knappt förekom. De regionala skillnaderna kunde vara djupa. Jag definierar den här statsbildningen som nationellt kontracentrisk:

Regeringen var etnocentrisk och överklassen agrar. Båda dessa eliter var sociocentriska och samhället var därför hierarkiskt, *per se*. Regeringen var nationell så till vida att den exkluderade allt tredjepartsinflytande i ett politiskt landskap fyllt med konflikter. Idealet var att statsmakten skulle tillförsäkra medborgarna ansvarighet för deras lekamen, egendom och avtal. Immuniteterna var avskaffade och statsmakten hade monopol på våld, beskattning och jurisdiktion. Samhället var hierarkiskt och segmenterat (socialt, yrkesmässigt, religiöst och etniskt) med liten social rörlighet. Statsmakten byggde ut sina verksamhetssektorer med fokus på militären. Därigenom intog samhällets segment skarpt skilda världsbilder. Utbyggnaden av statsmaktens sektorer gav upphov till behov av professionalisering, utbildning och läskunnighet då logisti-

ken annars blev ohanterbar. Statsmaktens centralisering främjade en koncentration av befolkning och resurser till huvudstaden. Regeringsmakten var merkantilistisk och protektionistisk och syftade med sin politik att skydda statsbildningens andelar på olika marknader och inkorporerade i sina konflikter kolonier och provinser. Flottan och den marina infrastrukturen var därför strategiska element i statsbildningen. Jag betraktar den lokala manifestationen i detta tidigmoderna politiska landskap som domänskapet. Det kontrollerades av en entreprenör som i sin egenkap av beslutsfattare var i besittning av egendom, rättigheter, skyldigheter och intäkter, liksom naturresurser fördelade på unika platser i tid och rum (Berencreutz 1997).

Domänskap

Jag betraktar således det tidigmoderna domänskapet som skarpast uttryckt i godsbyggnaderna, såsom vitala byggstenar i de statsbyggnader i vilka de ingick. På dessa domänskap interagerade centralmakten, godsherren och dennes arrendatorer. Det fanns fler aktörer såväl på dessa domänskap som i andra förekommande i samhället. Domänskapet definierar rättigheter och skyldigheter mellan avtalade parter och centralmakten. Vad beträffar godsen erhöll statsmakten mer insyn och kontroll på domänskapen från 1200-talet, oberoende av innehållet i relationerna mellan godsherrar och arrendatorer (Berg 2003; Brenner 1976).

Ofta hävdas i debatten att avtalen först träffades enligt tradition och därefter i historisk tid enligt lagtext, tack vare centralmaktens ökade inflytande. Detta ledde till

att innehavet av ett familj jordbruk blev irrelevant för ett avtals träffande, så att på 1500-talet kontraktens parter var juridiska personer (Iversen 1995; Iversen 2001). En annan uppfattning är att denna process var förenad med en disciplinering av samhället (Jarrick & Söderberg 1994). Det kan uppfattas som om lagstiftning var godartad för medborgarnas rättigheter, medan rättsnormer byggda på tradition var autokratiska (Berencreutz 1997; Brenner 1976; Iversen 1995; Iversen 2001).

Property-right skolan förklarar uppkomsten av lokala rättigheter och skyldigheter med centralmaktens strävan att garantera samhällsmedlemmarna en uthålligt långsiktig välmåga och överlevnad (Pettersson 1983). Om det fungerar beror på skickligheten i att kunna identifiera och förhandla om de mest relevanta resurserna (Pettersson 1983). Jag ser det som fruktbart att analysera en sådan relation på basis av en interaktionsmodell. Centralmakten efterfrågar ett resursuttag, till exempel skatter och utskrivningar av militär. Antingen anpassar sig samhället eller avviker från beslutet i protest (Villstrand 1992; Österberg 1977).

Om lagstiftningen är exkluderande blir varje annan grups efterfrågan på rättigheter förstörd eller försämrad. Lagstiftningen blir därmed värdelös för det allmännas välmåga. Frånvaron av interaktionskanaler och ojämna utbyten av rättigheter och skyldigheter, marginaliserar grupper till deras nackdel. Handlingsfriheten begränsas och till slut återstår endast våld, anpassning eller flykt (Frohnert 1993; Hirschman 1972; Polanyi 1968).

Tillgång på interaktionskanaler å andra sidan, såsom myndigheter, klientella

system, lokala eller andra politiska inrättningar och ytterst demokratiska rättigheter erbjuder såväl mer handlingsfrihet som inflytande (Frohnert 1993; Hirschman 1972; Österberg 1989).

Ett storjordbruks skötsel är beroende av ägarens beslut. Det är alltså ett geografiskt problem. Allan Pred ser entreprenörer som aktörer i kontexter bestående av territorier och domäner. En sådan organisation förändras av nödvändighet i relation till tiden och rummet, men även i förhållande till regleringar, både formella och konventionella (Berencreutz 1997; Carlstein 1980).

Pred definierar kontext som ett aktörsnätverk som regleras av visa typiska beteendemönster. Den värdefulla informationen finns i det atypiska sett i förhållande till modellen (Pred 1967; Pred 1969). Min metod är således kulturanalytisk och beroende av kontext, snarare än neutral. Det är mönster av likheter och olikheter som jag vill undersöka (Berencreutz 1997). Då beslutsprocesser är beroende av normer, förhållningssätt, intressen och intentioner ger de upphov till en mängd utfall. Om formella återkopplingar saknas till beslut borde privata beslut tendera att ta överhanden över de traditionella och ytterst endast de godtyckligt privata vara gällande.

Regeringarnas utökade makt och den ökade konflikttäteten från den Ottomanska framryckningen från 1453 och reformationen 1518 anser jag bestämde domänskapens förändrade innehåll i tidigmodern tid. Den agrara överklassen som av tradition var beklädd med militära maktmedel anpassade sig eller gick i opposition mot centralmakten. Det ökade räckvidden i en

mängd handlingsmönster och utfall av beslutsprocesser (Stone 1965). Lachmann argumenterar att den engelska regeringen lyckades i sin strategi att undergräva de äldre jordmagnaternas ställning genom att dra in kyrkojorden och sälja ut densamma till ett nyadlat *gentry* med säte i parlamentet på 1500-talet. Fastän regeringarna från Elisabeth I och Charles I lyckades införa skatter på denna grupp jordägare så bröt politiken till slut ihop i en politisk förtroendespricka (Lachmann 1987).

Fallstudien

Låt oss återkomma till det område som är min faktiska utgångspunkt för den här studien, det tidigmoderna svenska slottslänet Hapsal (Berencreutz 1997). Här avsöndrades tidigast nästan all mark till privatpersoner av kronan sedan provinsen formellt avträttats till Sverige 1583. Avsöndringarna utgjorde säkerheter för inlåningar och komensationer för sold och lojalitet under striderna i området 1558–1583 och 1600–1629. Syftet är att undersöka avvikelser till det mönster jag tidigare funnit. Det borde säga något om den rådande men

till stora delar okända politiska kulturen i området. Mina frågeställningar är: hur relevant är det att definiera godsbildning och godsskötsel som småskalig under perioden 1591–1615? Och är det relevant att beskriva svenskbygden i området som avvikande från den estniska med hänsyn till invånarnas privilegier därför att arbetsrätten hölls nere (Berencreutz 1997)? Med svenskbygd syftas på de bondejordbrukare som hade flyttat till socknarna Nuckö och Ormsö från kustbygder i Sverige och Finland på 1200-talet. Privilegier utfärdades som garanterade invånarna där rörelsefrihet, personlig frihet och självstyrelse. Deras estniska grannar saknade politiska kanaler för förhandling. De saknade rörelsefrihet och började förlora sin personliga frihet. Jordfastigheterna i området mättes i hakar, vilken var cirka tio hektar i storlek (Tarvel 1983). Källmaterialet utgörs av fastighetsregister och slottsräkenskaper där ofta varje hemman är upptecknat fördelat på byar, liksom deras fortsatta innehav på kronans läntagare. Dessa källor är exakta och unika, men inte kompletta i serier. De täcker emellertid en snäv tidsperiod och passar för statistiska analyser

Tabell 1. De förlänade godsens totala storlek mätt i hakar i slottslänet 1591–1688. Samtliga bygder = Districts together, Estniska bygden = Estonian district och Svenska bygden = Swedish district..

	Districts together				Estonian district				Swedish district			
	Min	Mn	Max	<i>n</i>	Min	Mn	Max	<i>n</i>	Min	Mn	Max	<i>n</i>
1591	2	6,4	13	90	2	6,4	13	90				
1606	1	9,6	22,5	364	1,5	11	22,5	276	1	6,8	20	88
1615	1	9,1	38	409	2	11,1	38	310	1	5,8	18	99
1688	0,8	16,2	67,8	663	0,8	15	52	481	3	25,6	67,8	333

Källa: Räkenskaper från slottslänet Hapsal och från reduktionsutredningarna. Riksarkivet, Stockholm

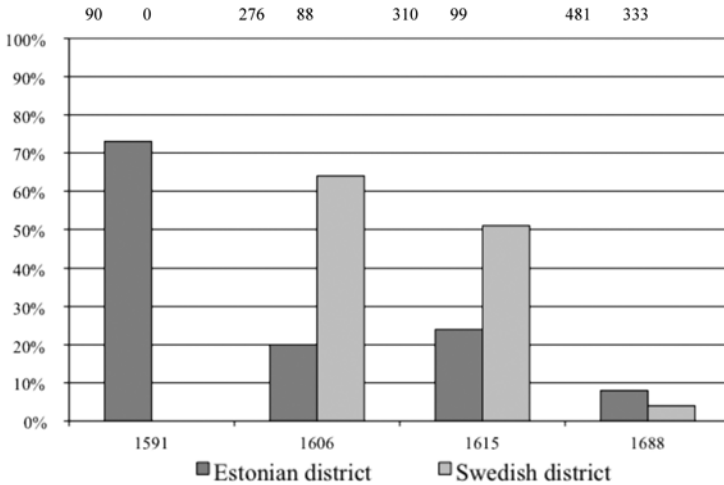

Diagram 1. Andelen förlånade gods bestående av en eller del av en by i slottslänet 1591–1688. Estniska bygden = Estonian district och Svenska bygden = Swedish district.

Källa: Räkenskaper från slottslänet Hapsal och från reduktionsutredningarna. Riksarkivet, Stockholm.

(Berencreutz 1997). Det här registermaterialet förökades från 1680-talet då regeringen drog in alla förlänningar för arrenderingar med lokala utredningar av varje förlänat gods, där också utfrågningar på orten tillhörde arbetsrutinen.

Slottet Hapsal återbesökt

Det kan bekräftas att godsbildningen i området var småskalig. Avsöndringen omfattade egendomar långt under 100 hektar i genomsnitt. Under självständigheten var det estniska genomsnittliga lantbru-

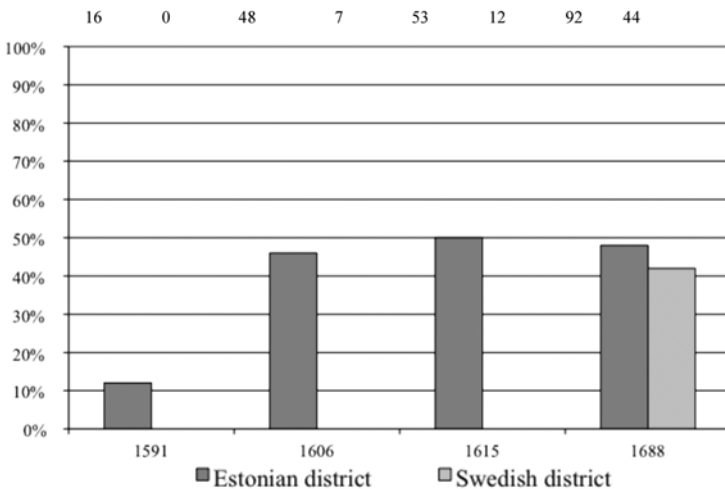

Diagram 2. Andelar i procent av herrgårdsjordbruk på förlånad mark som upptog den totala ytan i den by i vilken det anlagts i slottslänet 1591–1688. Estniska bygden = Estonian district och Svenska bygden = Swedish district.

Källa: Räkenskaper från slottslänet Hapsal och från reduktionsutredningarna. Riksarkivet, Stockholm.

Tabell 2. Modell av dikotomier i den tidigmoderna politiska kulturen.

Våldsmonopol, rättsstat	Rustning, konflikttäthet, civil nedbrytning
Våldsmonopol, rättsstat	Autonomi, segmentering
Prohibitivism	Autokrati
Regleringar, formalism, standarder	Konventioner, traditioner
Gravitet kring monarken	Fokus på relationerna till medborgarna
Monark	Aristokrater
Fokus på centralmakten	Aristokrativering, gentrifiering
Nationalism, etnocentrism	Sociocentrism
Nationalism, etnocentrism	Separatism, gruppidentitet, segmentering
Centralism	Separatism, gruppidentitet, segmentering
Nationer och imperier	Upplösning av stater
Teokratisk retorik	Utvidgad mänsklig kompetens
Ortodoxi	Separatism, gruppidentitet, segmentering
Gravitet kring handelsnationen	Protektionism
Kapitalackumulaton	Kreditberoende
Absolutism	Autonomi, konstitutionalism
Monarki	Republik
Framstegsmedvetande	Medvetande om underutveckling

kets storlek 30–50 hektar. Och det bekräftas att förlänningarna var extremt småskaliga i slottslänet Hapsals svenskbygder, i genomsnitt hälften så stora som i den estniska bygden (tabell 1). Herrgårdsjordbrukens andel var mycket lägre. Skillnaden berodde på att de flesta egendomarna endast bestod av en eller en del av en by under en längre tidsperiod jämfört med den estniska bygden. Herrgårdjordbrukens storlek bekräftade samma mönster (diagram 1) (Berencreutz 1997).

Det är i den estniska bygden som mönstret bryts. Det rör sig om en tidigt etablerad och aggressiv utbyggnad av herrgårdsjordbruken, vilket måste ha förskjutit herrgårdsdrift, skötsel och arbetsorganisation och sannolikt även arrendatorens rättsliga ställning långt ut på skalan. Det faktum att totalt avhysta

byar med herrgårdsjordbruk upptog 45–50 procent av den förlånade brukningsmarken fram till 1615 visar att det bör ha förekommit helt avvikande driftsformer från det normala, såsom egendomar bestående endast av ett herrgårdsjordbruk (diagram 2). Jag tolkar detta som en klar indikation på element i den politiska kulturen som befinner sig på en annan högre skala än det lokala. Innebörden är emellertid till stora delar okänd. Det står klart att godsherrarna skötte sina egendomar på grundval av en mängd förutsättningar på olika skalnivåer. Sannolikt spelar de svenska arméernas proviantering, marscher och strider en viktig roll i sammanhanget. Men det saknas tillräckligt precisa förklaringsmodeller, vilket jag hoppas få återkomma till i senare arbeten.

Slutsatser

Min slutsats fokuserar på den politiska kulturens fundamenta snarare än de komplicerade lokala förhållandena. Det rådde en världsbild som var motsägan- de, bipolär, agrar och teokratisk som därtill var hierarkisk och segmenterad. Resurserna investerades i den militära sektorn, då omvärlden var extremt konfliktfylld. Den agrart bundna adeln sågs som en domino som skulle generera in- täkter och produkter. Centralmakten reg- lerade marknaderna, vilka sågs som för- utsättningen för förmögenhet, välstånd, ägande, handel och skatteintäkter. Ide- alt skulle statsmakten stöta bort särin- tressen som kunde äventyra medborgar- nas rättigheter, liv och avtal. Nedan har jag utfört ett försök att avgränsa de vär- den som bildade den politiska kulturens bipolaritet, det vill säga en skiss över ti- dens rådande världsbild (tabell 2). Jag menar att Östersjöområdet präglades av ett tidigmodernt agrart politiskt landskap som var uppbrutet i politiska regioner på grund av hårda ingrepp i den privata sfä- ren av centralmaktens verkande sektorer, framför allt den militära. Det verkar re- levant att betrakta det som den tidigmo- derna maktstatens politiska kultur. Makt- statens mest inverkanse institutioner var således dess egna sektorer av verksam- heter. Därefter marknader, lagstiftning, rättsväsende, sociala system, ägande- rätt, godsbesittningar, domänskap, pro- duktionssystem och politiska och etniska grupper. En läxa är det motsägan- de och bipolära kulturella mönstret i det tidig- moderna politiska landskapet. Men nor- mer, intentioner och världsbilder forma-

de innebörden i samhällets institutioner och därmed dess politiska kultur, då lik- som idag.

Referenser

Opublicerade källor

Riksarkivet i Stockholm

- Baltiska fogderäkenskaper 1561–1630: slotts- räkenskaper 1606.
- Reduktionskommissionen i Estland 1685–1690: inkquisitioner över kronogods 1686–1689.
- Rosenbladskasamlingen: slotts- räkenskaper 1614/1615.
- Rydboholmssamlingen: slotts- räkenskaper 1606.
- Östersjöprovinsernas jordrevisionshandlingar 1583–1692: revisionsjordeböcker 1591.

Litteratur

- Altman, I. (1975) *The environment and social behavior* Monterey.
- Berencreutz, M. (1997) Gods och landbönder i västra Estland. Herravälde, resursutnyttjande och böndernas arbetsbörda under den svens- ka stormaktstiden. *Kulturgeografiskt seminari- um 5/97* Stockholm.
- Berg, J. (2003) *Gods och landskap. Jordägan- de, bebyggelse och samhälle i Östergötland 1000–1562* Stockholm.
- Brenner, R. (1976) *Agrarian class structure and economic development in pre-industrial Eu- rope* i Aston, T.H. & Philpin, C.H.E. (eds.) *The Brenner debate. Agrarian class struc- ture and economic development in pre-indus- trial Europe* Cambridge.
- Carlstein, T. (1980) *Time resources, society and ecology: on the capacity for human interac- tion in space and time. Part I: preindustrial societies* Lund.
- Cox, K.R. (1973) *Conflict, power and politics in the city: a geographic view* New York.
- Duncan, S.S. & Goodwin, M. (1982) The local state: functionalism, autonomy and Class re- lations in Cockburn and Saunders. *Political Geography Quarterly* 1.

- Frohnert, P. (1993) *Kronans skatter och bondens bröd: den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719–1775* Stockholm.
- Fukuyama, F. (2011) *The origins of political order. From prehuman times to the French revolution* London.
- Gustafsson, H. (2000) *Gamla riken, nya stater. Statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512–1541* Stockholm.
- Hayek, F. (1976) *Law, Legislation and Liberty* Chicago.
- Hintze, O. (1941) *Staatenbildung und Verfassungsentwicklung i Staat und Verfassung: Gesammelte Abhandlungen zur allgemeinen Verfassungsgeschichte* vol. I Leipzig.
- Hirschman, A.O. (1972) *Sorti eller protest: en fråga om lojaliteter* Stockholm.
- Mack Inder, H.J. (1904) The geographical pivot of history. *The Geographical Journal* vol. 23.
- Iversen, T. (1995) Framveksten av det norske leilendingvesendet i middelalderen – en forklaringskisse. *Heimen* vol. 32.
- Iversen, T. (2001) Jordeie og jordleie – Eiedomsbegrepet i norske middelalderlover. *Collegium medievale* vol. 14.
- Jarrick, A. & Söderberg, J. (1994) *Människovärdet och civiliseringsprocessen i Stockholm 1600–1850* Jarrick, A. & Söderberg, J. (eds.) Uppsala.
- Jespersen, L. (1985) The Machtstaat in seventeenth-century Denmark. *Scandinavian Journal of History* vol. 10/4.
- Kjellén, R. (1916) *Staten som livsform* Stockholm.
- Kjellén, R. (1920) *Grundriss zu einem system der politik* Leipzig.
- Lachmann, R. (1987) *From manor to market. Structural change in England, 1536–1640* Madison.
- Lindegren, J. (1980) *Utskrivning och utsugning. Produktion och reproduktion i Bygdeå 1620–1640* Uppsala.
- Lindegren, J. (1985) The Swedish “Military State”, 1560–1720. *Scandinavian Journal of History* 10/4.
- Mackinder, H.J. (1904) The geographical pivot of history. *The Geographical Journal* vol. 23.
- Martin, R. (2000) *Institutional Approaches in Economic Geography* i Sheppard, E. & Barnes, T.J. (eds.) *A Companion to Economic Geography* Oxford, Malden.
- Nilsson, S.A. (1990) *De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesamhälle* Stockholm.
- North, D.C. (2003) *Understanding the Process of Economic Change* Princeton.
- Pettersson, R. (1983) *Laga skifte i Hallands län 1827–1876: förändring mellan regeltvång och handlingsfrihet* Stockholm.
- Polanyi, K. (1968) *Primitive, archaic and modern economies – essays of Karl Polanyi* Dalton, G. (ed.) New York.
- Pred, A. (1967) *Behavior and location. Foundations for a geographic and dynamic location theory. Part I* Lund.
- Pred, A. (1969) *Behavior and location. Foundations for a geographic and dynamic location theory. Part II* Lund.
- Ratzel, R. (1897) *Politische Geographie* München und Leipzig.
- Ratzel, F. (1901) *Der Lebensraum. Eine biogeographische Studie* i Bücher et. al. (eds.) *Festgaben für Albert Schäffle zur siebenzigsten Wiederkehr seines Geburtstag am 24 Februar 1901* Tübingen.
- Rokkan, S. (1975) *Dimensions of state formation and nation building: a possible paradigm for research on variations within Europe* i Tilly, C (ed.) *The foundation of nationstates in Western Europe* Princeton.
- Sack, D. (1986) *Human territoriality. Its theory and history* Cambridge.
- Schumpeter, J.A. (1994) *Skattestatens kris i Om skapande förstörelse och entreprenörskap* Värnamo.
- Stone, L. (1965) *Social change and revolution in England 1540–1640* London.
- Tarvel, E. (1983) *Der Haken. Die Grundlagen der Landnutzung und der Besteuerung in Estland im 13.–19. Jahrhundert* Tallinn.
- Tilly, C. (1985) *War Making and State Making as Organized Crime* i Evans, P (ed.) *Bringing the State Back In* Cambridge.

- Wallerstein, I. (1984) *The politics of the world-economy* Cambridge.
- Villstrand, N.E. (1992) *Anpassning eller protest: lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679* Åbo.
- Wood, D. (2002) *Medieval Economic Thought* Cambridge.
- Österberg, E. (1977) *Kolonisation och kriser: bebyggelse, skattetryck, odling och agrarstruktur i västra Värmland ca 1300–1600* Lund.
- Österberg, E. (1989) Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige. Konflikt – kompromiss – politisk kultur. *Scandia* vol. 55/1.

*Magnus Berencreutz är filosofie licentiat och doktorand vid
Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
E-post: magnus.berencreutz@humangeo.su.se*